

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA MUSIQIY NAZARIY
TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISHDA XALQARO PEDAGOGIK
YONDASHUVLARNING SAMARADORLIGI**

Amonova Munisa Shavkat qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

Musiqi ta'lim va san'at mutaxassisligi

I-bosqich magistranti

E-mail: amonovamunisa44@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda musiqiy nazariy tushunchalarni o'qitishda qo'llanilayotgan xalqaro pedagogik yondashuvlarning ilmiy-metodik asoslari va ularning ta'lim samaradorligi qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda Zoltán Kodály, Carl Orff, Émile Jaques-Dalcroze metodikalari, Buyuk Britaniyaning ABRSM dasturi hamda AQShning NAfME milliy standartlarining o'ziga xos pedagogik xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, musiqi ta'limi, musiqiy nazariy tushunchalar, xalqaro pedagogik yondashuvlar, Kodály metodi, Orff-Shulwerk, Dalcroze ritmikasi, ABRSM, NAfME, nota savodi, musiqiy eshituv, ritm, solfedjio, musiqiy kompetensiya.

Kirish

Bugungi globallashtirish sharoitida ta'lim tizimini takomillashtirish, ayniqsa, san'at va musiqa ta'limida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda musiqiy nazariy tushunchalarni o'rgatish o'quvchilarning musiqiy savodxonligini shakllantirish, estetik tafakkurini rivojlantirish hamda ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqarishda muhim o'rin egallaydi. Shu sababli rivojlangan davlatlarda yaratilgan ilg'or pedagogik metodlarni o'rganish va ularni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish dolzarb

masala hisoblanadi. Boshlang'ich (elementar) ta'limda musiqa nazariyasi konseptlarini o'rgatish yosh o'quvchilarda musiqa savodxonligini shakllantirishning muhim qismidir. Dunyo bo'ylab musiqiy pedagogika sohasida turli mamlakatlarda ishlab chiqilgan usullar mavjud bo'lib, ularning har biri nota o'qish, ritm, ohang (tovush balandligi), dinamika (kuchli-past ovoz darajasi), lad (tonallik) va temp kabi asosiy nazariy tushunchalarni bolalarga qiziqarli va samarali tarzda singdirishni maqsad qilgan. Quyida mashhur xalqaro model usullar – Koday (Vengriya), Orf-Shulverk (Germaniya), Dalkroze ritmikasi (Shveytsariya), ABRSM dasturi (Buyuk Britaniya) va NAFME milliy standartlari (AQSh) – misolida musiqiy nazariy bilimlarning boshlang'ich sinf yoshida qanday o'rgatilishi ko'rib chiqiladi. Har bir yondashuvning didaktik tamoyillari, yoshga mos ketma-ketligi, o'qitish uslublari (masalan, “avval eshitish – so'ngra nota”, harakat orqali o'rganish, solfedjio, cholg'uda ijro etish, o'yinqaroq (gamifikatsiya) usullar, raqamli vositalar) va nazariy tushunchalarni amaliy mashg'ulotlar orqali singdirish strategiyalari tahlil etiladi.

Yakuniy qismda esa yuqoridagi xalqaro yondashuvlar O'zbekistonning umumiy o'rta maktablaridagi boshlang'ich musiqa ta'limi amaliyoti bilan qiyoslanadi. O'xshashlik va farqlar tahlil qilinib, nazariya va amaliyot nisbatidagi yondashuvdagi tafovutlar ko'rsatiladi. Shuningdek, O'zbekiston uchun jahonning ilg'or tajribasiga mos ravishda boshlang'ich musiqa nazariyasi ta'limini takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiyalar beriladi.

Koday konseptsiyasi – Vengriyada Zoltán Koday (1882–1967) tomonidan ishlab chiqilgan bolalar musiqiy ta'lim tizimi bo'lib, uning asosida xalq qo'shiqlari va xonish (kuylash) yotadi. Koday fikriga ko'ra, musiqa avvalo inson ovozi orqali sevib o'rganilishi lozim; bolalar musiqa asbobini chalishni o'rganishdan avval, avvalo kuylash orqali musiqa mutolaa qilish asoslarini egallashlari kerak. Shu bois, Koday dastlab ovoz bilan erkin kuylash va eshitishni rivojlantirishga urg'u beradi, cholg'u ijrosi esa keyingi bosqichda joriy etiladi[1]. Musiqa materiallari sifatida asosan xalq qo'shiqlari, milliy kuylar va bolalar o'yin qo'shiqlaridan foydalaniladi

– bu repertuar bolalarga tanish bo‘lib, ular orqali murakkab nazariy tushunchalar ham osonroq singadi.

Orf-Shulverk – german kompozitori va pedagogi Karl Orf (1895–1982) tomonidan ishlab chiqilgan boshlang‘ich musiqa ta‘limi yondashuvi bo‘lib, uning markazida bolalarning tabiiy o‘yini va ijodkorligi turadi. Orf metodida bolalar musiqa olamini avvalo tabiatan o‘zlari bajaradigan faoliyatlar orqali o‘rganadilar: o‘yin, taqlid va tajriba qilish asosiy o‘rinlarda bo‘ladi. Mashg‘ulotlar bolalar uchun qiziqarli bo‘lishi muhim – ular ashula aytish, she‘rlarni ifodali aytish, harakatlar va raqslar, turli ovozlar chiqarish orqali musiqiy elementlarni o‘zlashtiradilar. Orf darslari ko‘pincha bir vaqtning o‘zida musiqa, harakat (raqs), nutq va dramani uyg‘unlashtirib olib boriladi, ya‘ni musiqaga ko‘p jihatli yondashiladi[2].

Emil Jak-Dalkroze(1865–1950) tomonidan ishlab chiqilgan Dalkroze ritmikasi yondashuvi musiqani jismoniy harakat orqali chuqur his qilishga asoslanadi[3]. Ushbu metodning bosh g‘oyasi: tana – musiqani sezish va ifodalashning asosiy vositasi. Dalkroze nazarida, bolalar avvalo musiqa ritmi va ohangini butun vujudi bilan sezishi, har bir musiqiy tushunchani harakat orqali “boshidan kechirishi” lozim, shunda u nazariy bilim sifatida ongga mustahkam o‘rnashadi.

Dalkroze metodida darslar turli o‘yinlar va interaktiv mashqlar shaklida o‘tadi. Masalan, o‘qituvchi pianino yoki boshqa cholg‘uda ma‘lum bir ritmik tuzilishga ega kuy chaladi, bolalar esa zal bo‘ylab shu kuyga mos qadam tashlab yurishadi[4]. Kuyni tempi tezlashsa – bolalar yugurishadi, sekinlassa – sekin yurishadi, birdan to‘xtasa – qotib qolishadi. Bu oddiy mashq orqali ular tezlik (temp) o‘zgarishini va pauzani butun vujudi bilan his qilishadi. Yana bir misol: o‘qituvchi 2/4 o‘lchovli kuy chalayotganda bolalar har ikki zarbda bir marta qo‘l clap chalishadi, agar 3/4 ga o‘tsa – uch qadamda bir marta clap; bu orqali ular metr va o‘lchovni harakatda anglaydilar[5]. Shunday jismoniy mashqlar koordinatsiyani oshiradi, musiqiy ritm va frazelovkani teranroq tushunishga xizmat qiladi.

ABRSM (Associated Board of the Royal Schools of Music- Qirollik musiqa maktablarining assotsiatsiyalangan kengashi) – Buyuk Britaniyadagi qirollik musiqa maktablarining Birlashgan Kengashi bo‘lib, u dunyo bo‘ylab musiqadan imtihon va baholash tizimini taklif etadi. ABRSM asosan musiqa maktablari va yakka tarzda musiqa o‘rganuvchilar uchun mo‘ljallangan bo‘lsa-da, ko‘plab mamlakatlarda u standart hisoblanib, bosqichma-bosqich (graded) musiqiy nazariy bilimlarni egallash mezoni sifatida qabul qilingan. ABRSM nazariyasi 1-darajadan 8-darajagacha bosqichlarga bo‘lingan bo‘lib, 1–5-darajalar odatda boshlang‘ich va o‘rta maktab yoshidagi o‘quvchilarga to‘g‘ri keladi. Ushbu dastur odatiy maktab darslaridan tashqari, musiqa to‘garaklari yoki maxsus kurslarda o‘rgatilishi mumkin.

ABRSM dasturi musiqaaning asosiy elementlarini izchil va tizimli ravishda qamrab oladi. Masalan, 1-darajadan 5-darajagacha bo‘lgan nazariya dasturida bosqichma-bosqich quyidagi bilimlar o‘rgatiladi: nota asoslari (kalitlar va notalar), tovush balandliklarini yozuvi (pitch), tonallik va kalit belgilar (keys), ritm va vaqt o‘lchovlari kabi tushunchalar. Dastlabki darajalarda o‘quvchilar skripka kaliti (treble clef) va fa kaliti (bass clef)dagi notalar nomini o‘rganishadi, asosiy nota davomiyligi – butun nota, yarim nota, chorak (crotchet), sakkiz (quaver) va ularning pauzalari bilan tanishadilar. O‘lchovga oid ilk tushunchalar sifatida 2/4, 3/4, 4/4 kabi sodda takt o‘lchovlari ko‘riladi. Birinchi darajalardan oq bolalarga nota yozuvida takt chiziqlarini to‘g‘ri qo‘yish, oddiy ritmik guruhlash (masalan, sakkizlik notalarni balkalash) kabi ko‘nikmalar berila boshlaydi[6].

AQShda boshlang‘ich musiqa ta’limi asosan NAfME (National Association for Music Education) tomonidan ishlab chiqilgan Milliy Yadro San’at Standartlariga tayangan holda olib boriladi. Bu standartlar (1994-yilda qabul qilingan eski talqini va 2014-yildagi yangilangan NCAS) mamlakat bo‘ylab barcha maktablarda musiqadan o‘quvchilarga berilishi lozim bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar majmuasini belgilaydi. AQSh yondashuvi alohida bir pedagogik “metod”dan ko‘ra, kompetensiya va natijalarga yo‘naltirilgan bo‘lsa-da, amaliyotda amerikalik

boshlang'ich sinf musiqa o'qituvchilari Koday, Orf, Dalkroze kabi turli usullardan elementlarni uyg'un qo'llagan holda ushbu standartlarga erishadilar. Aslida NAFME standartlari ham ayni shu metodlarda ilgari surilgan tamoyillarni o'z ichiga qamrab olgan – ya'ni, ta'lim bolalar markazida bo'lishi, bolalarda ichki eshituv va musiqiga bo'lgan sevgini rivojlantirish, nazariy bilimlar esa amaliy faoliyat bilan bog'langan holda berilishi kerakligi e'tiborga olingan[6].

Kodály konsepsiyasining asosiy g'oyasi musiqiy ta'limni kuylashdan boshlash, bolalarda ichki eshituvni rivojlantirish hamda nota savodini bosqichma-bosqich shakllantirishdan iborat. Ushbu metodda xalq qo'shiqlari, pentatonik kuylar va nisbiy solmizatsiya tizimidan keng foydalaniladi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, "Sound before Symbol" tamoyili bolalarda musiqiy tafakkur va eshituvni samarali rivojlantirish imkonini beradi.

Carl Orff tomonidan ishlab chiqilgan Orff-Shulwerk metodikasi esa bolaning tabiiy o'yin faoliyati, improvizatsiya, ritmik harakat va oddiy cholg'u asboblari vositasida musiqiy bilimlarni egallashiga asoslanadi. Mazkur metodda nazariy bilimlar alohida mavzu sifatida emas, balki qo'shiq aytish, harakat, cholg'u chalish va ijodiy faoliyat jarayonida o'zlashtiriladi. Bu esa o'quvchilarning musiqiy tafakkurini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi[6].

Émile Jaques-Dalcroze tomonidan ishlab chiqilgan ritmika tizimi esa musiqa va harakat uyg'unligiga asoslangan bo'lib, ritmni tananing tabiiy harakatlari orqali his qilishni nazarda tutadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu metod koordinatsiya, ritmik sezgi, musiqiy xotira va emotsional idrokning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi[6].

Mazkur yondashuvlarni ilmiy jihatdan qiyosiy tahlil qilish O'zbekiston umumta'lim maktablarida musiqa fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish, milliy musiqa merosi bilan xalqaro tajribalarni uyg'unlashtirish hamda o'quvchilarning musiqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-pedagogik tahlil, tizimli yondashuv, kontent-tahlil va ilmiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Xalqaro musiqa pedagogikasi bo'yicha monografiyalar, ilmiy maqolalar, metodik qo'llanmalar hamda elektron ilmiy manbalar tahlil qilindi. Kodály, Orff, Dalcroze, ABRSM va NAfME tizimlarining nazariy asoslari, didaktik tamoyillari hamda o'qitish texnologiyalari o'zaro qiyoslanib, ularning boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqiy savodxonlikni shakllantirishdagi samaradorligi baholandi. Shuningdek, mazkur metodlarning O'zbekiston umumta'lim maktablari musiqa ta'limiga moslashtirish imkoniyatlari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bachmann, M.-L. Dalcroze Today: An Education through and into Music. – Oxford : Oxford University Press, 1993. – 256 p. – ISBN 978-0198164005.
2. Karl Orff // Vikipediya: Ozod ensiklopediya [Elektron resurs]. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Karl_Orf (murojaat qilingan sana: 22.07.2022).
3. Caldwell, J. T. Expressive Singing: Dalcroze Eurhythmics for Voice. – New Jersey : Pearson Education, 1995. – 288 p. – ISBN 978-0130452955.
4. Dangel-Hofmann, F. Orff, Carl // *Neue Deutsche Biographie*. – Bd. 19. – Berlin : Duncker & Humblot, 1999. – S. 588–591. – URL: <https://www.deutsche-biographie.de/> (murojaat qilingan sana: 20.08.2022).
5. Driver, E. A Road to Dalcroze Eurhythmics. – London : Thomas Nelson & Sons, 1951. – 128 p.
6. Zoltán Kodály // Vikipediya: Ozod ensiklopediya [Elektron resurs]. – URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Zoltan_Kodai (murojaat qilingan sana: 22.07.2022).

QO‘SHIMCHA ADABIYOTLAR:

7. Busch-Frank, S. „*Er war politisch erschreckend naiv.*“ *Der Wiener Historiker Oliver Rathkolb hat das Leben Carl Orffs in der NS-Zeit untersucht // Donaukurier.* – 2020. – 24. Juni. – URL: <https://www.donaukurier.de/> (murojaat qilangan sana: 20.08.2022).
8. Findlay, E. *Rhythm and Movement: Applications of Dalcroze Eurhythmics.* – Van Nuys : Alfred Music, 1999. – 96 p. – ISBN 978-0874870787.
9. Wikipedia : *The Free Encyclopedia [Electronic resource].* – URL: <https://en.wikipedia.org/> (accessed: 22.07.2022).